

11. Kober H. *Studien zur Rechtsanschauung Bismarck*. – Tübingen, 1961.
12. Wehler H.-U. *Bismarck und der Imperialismus*. – Köln; Berlin, 1969.
13. Fischer F. *Griff nach der Weltmacht Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland*. – Düsseldorf, 1967.
14. Троян С.С., Троян П.С. *Отто фон Бісмарк і колоніальне питання в Німеччині (1840–1890 рр.)*. – Рівне, 2011.
15. Kuczynski J. *Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus*. – Berlin, 1962. – Bd. 3: *Darstellung der Lage der Arbeiter in Deutschland von 1871 bis 1900*.
16. Kuczynski J. *Studien zur Geschichte des deutschen Imperialismus: 3 n 2 Bde*. – Berlin, 1950. – Bd. I: *Monopole und Unternehmerverbände*.
17. Kuczynski J. *Studien zur Geschichte...* – Bd. II: *Propagandaorganisationen des Monopolkapitals*.
18. Nussbaum M. *Vom «Kolonialenthusiasmus» zur Kolonialpolitik der Monopole. Zur deutschen Kolonialpolitik unter Bismarck, Caprivi, Hohenloe*. – Berlin, 1962.
19. Stoecker H. *Deutschland und China im XIX Jahrhundert*. – Berlin, 1958.
20. *Drang nach Afrika. Die koloniale Expansionspolitik und Herrschaft des deutschen Imperialismus in Afrika von den Anfängen bis zum Ende des zweiten Weltkrieges*. – Berlin, 1977.
21. Gründer H. *Eine Geschichte der europäischen Expansion. Von Entdeckern und Eroberern zum Kolonialismus*. – Stuttgart, 2003.
22. Gründer H. *Geschichte der deutschen Kolonien*. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2004.
23. Zimmerer J. *Völkermord in Deutsch-Südwestafrika. Der Kolonialkrieg (1904–1908) in Namibia und seine Folgen*. – Berlin, 2003.
24. Schildknecht J. *Bismarck, Südwestafrika und die Kongokonferenz*. – Hamburg, 1999.

Goncharenko L.L. *The German historiography of Otto von Bismarck's colonial policy*. In the article is analysed the state of studying the colonial policy during the reign of O. Bismarck by German scientists. Is given the information support for further research of the German colonialism. Are identified the existing positions and evaluation by researchers of the German colonial policy during the O. Bismarck reign.
Key words: Germany, colonial policy, Otto von Bismarck, Chancellor, historiography

Н. І. Романцова

«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ-РУСИ» МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ОЦІНЦІ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті розглядаються питання щодо оцінок радянськими істориками фундаментальної праці М. Грушевського «Історії України-Руси». Аналіз оцінок дозволяє з'ясувати ідеологічні засади, які обумовили методологічну обмеженість радянської історіографії.
Ключові слова: «Історія України-Руси» М. Грушевського, історіографічна оцінка, радянські історики, ідеологія

Радянська історіографія як спроба насадження тоталітарної ідеології в історичних дослідженнях потребує наукового аналізу. В ідеологізованих псевдонаукових оцінках радянських істориків знайшов відображення їхній «класовий» погляд на історичні дослідження вчених, праці яких не відповідали радянським ідеологічним стереотипам. Найбільш виразно це виявилось в ідеологічних нападах радянських істориків на М. Грушевського та його основну наукову працю – багатотомну «Історію України-Руси» (далі – ІУР). У цьому ґрунтовному дослідженні Михайло Сергійович висвітлював, на науковій основі, національну історію українців, що становила основу формування їхньої історичної пам'яті, було ідейним підґрунтям боротьби за відновлення української державності.

Національна спрямованість наукових праць М. Грушевського, а особливо ІУР, після утвердження в Україні тоталітарного комуністичного режиму, викликала категоричне неприйняття, з боку радянських істориків. Аналіз їх історіографічних оцінок щодо ІУР становить значний науковий інтерес, оскільки дозволяє з'ясувати ідеологічні засади, які обумовили методологічну обмеженість радянської історіографії.

В науковій літературі присутні різні історіографічні оцінки ІУР М. Грушевського. Елементи історіографічного аналізу цієї проблеми зустрічаються в роботах Л. Винара [1, 20,23], О. Прицака [2, LV], В.Тельвака [3, 54–56], В. Кравченка [4, 164,165]. Однак дослідники недостатню увагу звернули на висвітлення питань радянської історіографії щодо ІУР. Метою статті є комплексний аналіз оцінок цієї роботи радянськими істориками.

Дослідження засвідчує, що ІУР – головна праця видатного історика, яка була справою всього його життя. Вчений визнавав, що «написання суцільної історії України... ще в київських часах» стало його «задушевною гадкою...», питанням честі своєї і свого покоління». Готуючись до видання першого тому ІУР, Михайло Сергійович провів значну підготовчу роботу. Основою для написання цієї праці став загальний курс історії України, прочитаний ним у Львові, протягом 1894–1897 рр. [5, 206]. У процесі написання ІУР, автор, разом з учнями, провів ґрунтовну археографічну роботу.

І. Верба зазначає, що за теоретичну основу першого тому, М. Грушевський поклав «методологічні підходи, висловлені ним у численних статтях». Для його моделі вчений «застосував принципи класичної (позитивістської) історіографії, поєднавши з романтичним народництвом та німецькою класичною філософією», взявши за основу «метод критичного джерелознавства» [6, 84]. Впродовж 1898–1936 рр., за життя автора та по смертю, були опубліковані 10 томів ІУР [7, 233].

Ще з часу публікації першого тому ІУР, ця праця зумовила значний науковий інтерес у наукових та громадських колах різних країн. За радянської доби мала місце суттєва еволюція історіографічних оцінок щодо ІУР М. Грушевського. У 1920-х рр. історики ще не боялися давати позитивну характеристику цій праці. Так, увагу до неї виявив, тісно пов'язаний з Україною, В. Пічета. Він відзначав вплив ІУР М. Грушевського на дослідників і України, і Білорусі, для яких вона – «настольна книга» та називав її «енциклопедією з історії України» [8, 198].

Д. Багалій у «Нарисі історії України на соціально-економічному ґрунті» зазначав, що ІУР є працею життя М. Грушевського, яка «поставила його на найвищий ступінь між сучасними істориками України, дала йому центральне місце в українській історіографії, яке раніше посідав його вчитель В. Антонович» [9, 87].

З погляду оцінки ІУР, значний історіографічний інтерес становить стаття про М. Грушевського, опублікована в першому виданні «Большой советской энциклопедии» (далі – БСЭ) 1930 р. Це була, можливо, одна з останніх публікацій, де наукова діяльність історика висвітлювалася об'єктивно. Автор енциклопедичної статті вказав, що в цій головній праці вченого було поставлено завдання дати «історичне обґрунтування самостійності українського народу». Були зазначені також періоди української історії, які виділив Михайло Сергійович. Підкреслено, що перший том ІУР є «найбільш глибоко та ретельно розробленим». Наголошувалося, що автор цієї праці відкинув «наявність загально-руської народності», вважаючи, що «з найдавніших часів слов'янської колонізації східна група слов'янства складалася з трьох основних народностей: української,

великоруської та білоруської і доводить, що т. зв. «київський період» руської історії є створенням української народності». Згідно енциклопедії, М. Грушевський, «який широко використав величезний новий науковий матеріал (архівні джерела й відомості археології та лінгвістики), є, поза сумнівом, найкрупнішим представником домарксистської української історіографії. Він вперше дав самостійну історію українського народу, завершивши роботу попередніх українських істориків: Костомарова, Антоновича, Лазаревського та ін.» [10, 674].

На початку 1930-х рр., за умов утвердження сталінського тоталітарного режиму, кардинально змінилися й історіографічні дослідження. М. Грушевський став об'єктом гострих ідеологічних нападів, з політичними звинуваченнями у буржуазному націоналізмі. Це позначилося також на історіографічних оцінках ІУР. Навесні 1931 р. в Києві було організовано «диспут» для того, щоб здійснити «ідеологічний розгром концепції» Михайла Сергійовича, який, насправді, спричинив жорсткі, далеко не наукові напади на вченого.

На хвилі цієї «дискусії», Л. Окиншевич критично розглянув у своїй праці початку 30-х рр. історично-юридичні погляди М. Грушевського. Автор «викривальної» статті назвав його «визнаним головою української буржуазної історичної науки». Розглядаючи ІУР, Л. Окиншевич критикує, пропонує в ній, історичну схему та періодизацію історії України. На його думку, М. Грушевський не сприйняв позицію «російської буржуазної історіографії... залишившись при поділі українського історичного процесу за ознаками державної залежності і незалежності», отже, його концепція ґрунтувалася на принципах «реакційного крила української буржуазії» [11, 93–98].

М. Петровський у четвертому випуску «Нарису з історії України», опублікованому на початку 1940-х рр., за доби гострих ідеологічних нападів на М. Грушевського, назвав його «найкрупнішим представником української націоналістичної буржуазної історіографії». В контексті висвітлення подій Визвольної війни, радянський історик відзначив ІУР, вказавши, що це «найбільш відома праця М. Грушевського» [12, 6–8]. Загалом, незважаючи на критичний тон зауважень щодо його праці, М. Петровський не дійшов до образливих виразів.

Етап цілком позанаукових нападів на твори М. Грушевського, й, перш за все, ІУР, почався після війни. Повною мірою це виявилось в статті тодішнього директора Інституту історії України О. Касименка, опублікованій 1950 р. Останній зазначав, «що праці Грушевського – це не просто праці буржуазного історика, зі звичайними в такому разі ідеалістичними концепціями, а – типовий приклад того, як, на догоду політичним намірам реакційного табору, безсоромно фальсифікувалася історична наука». Різко засуджувалася й, запропонована істориком, «наскрізь антимарксистська» періодизація, яка, на думку критика, відтворила «перекручену картину справжніх закономірностей історії України». Наукові аргументи не були потрібні й коли висловлювалося твердження, що «буржуазно-націоналістичні концепції Грушевського ввібрали все найреакційніше з ідеології загніваючого капіталізму, все найреакційніше із західноєвропейської буржуазної соціології» [13, 72].

В БСЭ зразка 1952 р. зазначалося, що праці М. Грушевського відкрито фальсифікують історичну дійсність, а «антинаукова схема історії України, сформульована Грушевським в дусі реакційної німецької історіографії, знайшла найбільш повне відображення в його багатотомній «Історії України-Руси»» [14, 146].

О. Єрмоленко, аналізуючи питання розвитку української культури в «Історії Української РСР», теж сліду-

вав ідеологічним настановам щодо історіографічної оцінки М. Грушевського. Тому радянський історик відзначив, що той, як «представник буржуазно-націоналістичної історіографії», проповідував «найбільш реакційні погляди». Михайла Сергійовича О. Єрмоленко називав не інакше, як реакційним ідеологом «українських буржуазних націоналістів». Відтак, М. Грушевський в ІУР та інших працях фальсифікував «справжню історію України» [15, 772].

Історіографічні оцінки ІУР певною мірою змінилися в постсталінський період. Найбільш виразно це відобразилося в радянських енциклопедичних виданнях 1960–70-х рр. Автором статей про М. Грушевського в «Советской исторической энциклопедии» та третьому виданні БСЭ був київський історик М. Рубач, якому довірили цю «відповідальну» ідеологічну справу. Ці енциклопедичні статті мало чим відрізнялися між собою, хоч публікувалися в різний час. Проте, М. Рубач відійшов від надто однобоких, відверто негативних оцінок наукової спадщини М. Грушевського, характерних для попередньої доби. Радянський історик «дозволив собі» деякі позитивні історіографічні оцінки щодо ІУР. Зокрема стверджував, що М. Грушевський вперше в українській історіографії дав «цілісну, зведену працю з історії України до середини XVII ст.». Продовжуючи аналіз головної праці Михайла Сергійовича, він додав, що той «не тільки узагальнив результати досліджень попередників, але й використав новітні відомості археології, етнографії, філології, опублікував обширний документальний матеріал». Хоча М. Рубач доводив, що автор ІУР був тенденційним у підборі й узагальненні фактів, у «націоналістичній» інтерпретації джерел [16, 858; 17, 413].

Однак, згодом, у статті про М. Грушевського, опублікованій в другому виданні «Украинской советской энциклопедии», М. Рубач вніс деякі поправки до цієї оцінки ІУР, які зменшували навіть ту незначну позитивну характеристику, що мала місце в попередніх енциклопедіях працях. Зокрема у цій «оновленій» статті він вилучив означення «цілісна праця» стосовно ІУР, значно обмежив характеристику її джерельної бази, залишивши лише вказівку на використання значного «документального матеріалу, виявленого в архівах Росії, Швеції, Польщі та інших країн». Як і в попередніх статтях, радянський історик робив ідеологізовані акценти стосовно ІУР та інших праць М. Грушевського, вказуючи, що останній «протиставляв український народ російському, ігнорував їхню історичну близькість» [18, 204]. Насправді ж, ці політичні звинувачення на адресу Михайла Сергійовича були покликані вкотре затаврувати українську національну історичну думку.

Гострі ідеологічні напади на М. Грушевського та його наукові праці обов'язково включалися до узагальнюючих праць з історії Української РСР. Так, в «Історії УРСР» зразка 1967 р. зазначалося, що історіографія стала «ареною гострої ідеологічної боротьби». Вживаючи винятково політичний вислів, який не мав нічого спільного з наукою, автор розділу вказував, що наукова творчість Михайла Сергійовича пройнята «запеклим націоналізмом». При цьому, цілковито заперечувалася, вироблена ним, схема історії України, на тій підставі, що в ній за основу, нібито, автор «поклав антинаукові ідеї», які вороже сприймалися радянськими ідеологами [19, 680].

У п'ятому томі десяти томної «Истории Украинской ССР» (1983 р.) підкреслювалося, що М. Грушевський належав «до табору реакції». Як доповнення до цього політичного звинувачення, зазначалося, що він, «фальсифікуючи історичну дійсність, висунув антинаукову націоналістичну концепцію, за допомогою якої, на-

магався довести, що не боротьба класів, а боротьба націй та рас лежить в основі історичного процесу» [20, 445].

Натомість в «Історії селянства Української РСР» (1967 р.) містяться дуалістична характеристика ІУР. З одного боку, зазначено, що в цій праці «зібрано великий і цінний фактичний матеріал з історії селянства феодальної доби». З іншого – за радянською ідеологічною традицією, підкреслено, що автор виходив «з антинаукової концепції безкласовості української нації» [21, 7].

Радянські історики відверто упереджено розглядали ІУР й у контексті висвітлення подій Визвольної війни середини XVII ст. Висвітлюючи питання російсько-українських взаємовідносин цього періоду, О. Касименко зокрема зазначав, що М. Грушевський посідав важливе місце серед українських «буржуазно-націоналістичних істориків», які «докладали багато зусиль, щоб перевернути висвітлення питання про єдність походження трьох братніх народів», фальсифікуючи це «корінне питання історії» [22, 19]. У свою чергу, В. Легкий, висвітлюючи роль селянства у Визвольній війні, теж упереджено звинувачував М. Грушевського у фальсифікації взаємовідносин України з Росією, вважаючи його ідеологом української буржуазії, який по-ворожому ставився до акту «возз'єднання» [23, 7].

Суперечливо характеризував ІУР і В. Грабовецький. З одного боку, він називав М. Грушевського «буржуазно-націоналістичним істориком», вказуючи на класову обмеженість його багатомної праці, а з іншого – змушений визнати, що той був «добре знайомий з багатим актовим матеріалом, який досить переконливо ілюструє дипломатичну діяльність Хмельницького у 1648 р. і роль козацтва в галицькому повстанні» [24, 7].

Наприкінці радянської доби В. Сарбей, одним із перших відійшов від хибних радянських стереотипів в історіографічних оцінках ІУР. Він відзначив, що ця фундаментальна, найбільш синтетична, багатомна праця з історії України «являє собою і на сьогоднішній день найбільш багатий, за фактичним матеріалом, виклад подій історії України від найдавніших часів і до останньої чверті XVII ст., містить відомості з різноманітних джерел» [25, 118–119]. Це була об'єктивна оцінка головної праці видатного вченого.

Отже, історіографічний аналіз оцінок радянських істориків ІУР М. Грушевського свідчить, що їхня компартійна ідеологема сформувалася за умов утвердження сталінського тоталітарного режиму. Це були, позбавлені будь-якого наукового сенсу, інспіровані правлячою партією, грубі політичні напади, спрямовані на те, щоб знищити українську національну історіографію, заперечуючи науковий здобуток її головного репрезентанта. Радянська історична наука знаходилася під жорстким ідеологічним тиском і така політизація не давала їй можливості для вільного висловлення думок, концептуальних положень, які не вміщувалися в прокрустове ложе «марксизму-ленінізму». Втім, ІУР витримала ці напади та довела, що вона посідає гідне місце в українській історіографії.

1. Винар Л. Михайло Грушевський – історик України // Михайло Грушевський: Зб. наук. пр. за мат. Міжн. конф., присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського. – Львів, 1994.
2. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського // Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – К., 1991. – Т. 1.
3. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.). – К.; Дрогобич, 2008.
4. Кравченко В.В. Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. – К., 2011.

5. Грушевський М.С. Автобіографія, 1906 р. // Великий українець: матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К., 1992.
6. Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. – К., 2005.
7. Верба І.В. Грушевський Михайло Сергійович // Енциклопедія історії України. – Т. 2. – К., 2005.
8. Пичета В. Введение в русскую историю (Источники и историография). – М., 1922.
9. Багалій Д.І. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. – Т. 1: Історіографічний вступ і доба натурального господарства. – Х., 1928.
10. Грушевський (Грушевський) Михайл Сергеевич // Большая Советская Энциклопедия (далі – БСЭ) / Под ред. В. Куйбышева и др. – Т. 19. – М., 1930.
11. Окиниевич Л. Національно-демократична концепція історії права України в працях акад. М. Грушевського // Україна. – 1932. – № 1–2.
12. Петровський М.Н. Нариси з історії України. – Вип. 4. – К., 1940.
13. Касименко О.К. Розробка й висвітлення основних етапів історії України // Наукові записки Інституту історії України. – К., 1950. – Т. 3.
14. Грушевський Михайл Сергеевич // БСЭ / Под ред. Б. Венедиктова. – Т. 13. – М., 1952.
15. История Украинской ССР. – Т. 1 / Редкол.: А. Касименко и др. – К., 1953.
16. Рубач М. Грушевський М. С. // Советская историческая энциклопедия. – Т. 4. – М., 1962.
17. Рубач М. Грушевський М. С. // БСЭ. – 3-е изд. – Т. 7 / Гл. ред. А. Прохоров. – М., 1972.
18. Рубач М. Грушевський Михайл Сергеевич // Украинская Советская Энциклопедия. – Т. 3. – К., 1980.
19. Історія Української РСР. – Т. 1 / Гол. ред. К. Дубина. – К., 1967.
20. История Украинской ССР. – Т. 5: Украина в период империализма (начало XX в.) / Гл. ред. В. Сарбей. – К., 1983.
21. Історія селянства Української РСР. – Т. 1 / Гол. ред. В. Дядиченко. – К., 1967.
22. Грабовецький В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 рр. – К., 1972.
23. Касименко О. Російсько-українські взаємовідносини 1648 – початку 1651 рр. – К., 1955.
24. Легкий В. Крестянство України в начальний период Освободительной войны 1648–1654 гг. – Л., 1959.
25. Сарбей В. До питання про наукову спадщину академіка М. С. Грушевського // УІЖ. – 1988. – № 10.

Romantsova N.I. «History of Ukraine-Rus» by Mykhailo Hrushevsky in the Soviet historiographic appraisal. In the article are examined the question of the Soviet historians' appraisals of the fundamental work by M. Hrushevsky «History of Ukraine-Rus». The analysis of the Soviet historiographic appraisals allowed the author to establish the ideological principles that caused the Soviet historiography methodological limit.

Key words: «History of Ukraine-Rus» by M. Hrushevsky, historiographic appraisal, soviet historians, ideology

М. В. Стопчак

ПРОТИБОРСТВО ДИРЕКТОРІЇ УНР З ЛІВОРАДИКАЛЬНИМИ УКРАЇНСЬКИМИ ПОЛІТИЧНИМИ СИЛАМИ: ІНТЕРПРЕТАЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізована література радянського періоду щодо протиборства Директорії УНР з українськими політичними партіями ліворадикального спрямування, охарактеризовані методологічні підходи радянської історіографії до висвітлення цієї теми.
Ключові слова: радянська історіографія, Директорія УНР, українські ліворадикальні політичні партії, УСДРП (незалежних), УПСР (боротьбистів)

За доби Директорії УНР було зроблено третю спробу створити незалежну Українську державу, що, на жаль, завершилося поразкою. Аналізуючи її причини,